

George G. Potra

***Titulescu nu a gândit Europa în termenii Est și Vest
și n-a confundat Europa doar cu o parte a ei****

Nicolae Mareș: Sub auspiciile președinției în exercițiu a Procesului de Cooperare Sud-Est Europeană și a Asociației de Drept Internațional și Relații Internaționale, la Casa Titulescu din Capitală a avut loc, recent, Simpozionul internațional ocazionat de împlinirea a 70 de ani de la semnarea Înțelegerii Balcanice. Un eveniment, așa cum a rezultat din intervențiile prezentate, extrem de important pentru istoria contemporană a României și a Europei de Sud-Est în perioada interbelică. Mai întâi, de ce la Casa Titulescu?

George G. Potra: Desfășurarea acestui eveniment, în acest cadru prestigios, cu rezonanțe istorice, își justifică desfășurarea prin cel puțin două motive:

Mai întâi, pentru că rolul de inițiator al Înțelegerii Balcanice a fost jucat de Nicolae Titulescu, ministru de Externe al României în mai multe rânduri, în anii '20 și '30, iar în al doilea rând, prin asumarea, în perioada aprilie 2004–mai 2005, de către Ministerul Afacerilor Externe al României a președinției în exercițiu a Procesului de Cooperare în Europa de Sud-Est (SEECF).

N.M.: Cu alte cuvinte, s-a desfășurat pe coordonate perene: istorie și contemporaneitate. Cititorii „Economistului“ ar fi interesați să cunoască modul în care s-a implicat „Patronul“ diplomației românești, cum ne place mai recent să spunem, în acest proces?

G.G.P.: Subliniez de la început că Nicolae Titulescu a gândit destinele românești în coordonate europene și mondiale, având intuiția numeroaselor și complexelor interdependențe ce se nășteau și aveau să se impună în viața internațională de după Primul Război Mondial, a conștientizat faptul că Pacea, Legalitatea și Cooperarea reprezintă singura triadă valabilă și acceptabilă în măsură să asigure Securitatea, Stabilitatea, Perspectiva și Progresul. În altă ordine de idei, ministrul de Externe român a avut o contribuție esențială la definirea și afirmarea unor noi principii de relații între state, identificându-le drept baza statornică și sigură a unor relații de cooperare fructuoasă. Nu se greșește, cred, afirmând că independența, suveranitatea, integritatea teritorială și neamestecul în treburile interne se remarcă drept atribute inalienabile ale fiecărui stat. Nicolae Titulescu a pledat, ca nimeni altul, pe plan

* Interviu acordat de George G. Potra, director științific al Asociației de Drept Internațional și Relații Internaționale, director executiv al Fundației Europene Titulescu, domnului Nicolae Mareș pentru ziarul „Economistul“, 8 și 9 septembrie 2004; în Adrian Năstase, George G. Potra, *Titulescu – Ziditor de mari idealuri*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2007, pp. 465–474.

internațional, pentru înlocuirea dreptului forței cu forța dreptului. Faptul că de atâtea ori, ieri și astăzi, aceste principii au fost insidios sau flagrant încălcate, iar unii, cu regret, le consideră desuete, neconforme noilor realități și nevoi ale geografiei politice și economice mondiale sau în spiritul epocii, nu le infirmă valoarea.

N.M.: Să nu uităm că, apărând toate aceste valori, Nicolae Titulescu a respins, deopotrivă, autarhia, izolaționismul, exclusivismul, pledând pentru „spiritualizarea frontierelor“, perspectivă realistă și optimistă.

G.G.P.: Exact. Nicolae Titulescu a fost unul dintre cei care au relevat în modul cel mai pertinent acele contribuții ce asigură Europei un loc proeminent în istoria civilizației. El a fost unul dintre cei mai ferveți pledanți și apărători ai securității și cooperării europene, ai unității Europei, înțelegând că toate statele ariei geografice a continentului își revendică justificat dreptul de a face parte din ceea ce generic numim – politic, economic și spiritual – Europa și că, în afara unei asemenea accepțiuni, Europa însăși nu poate fi. Subliniez că „Patronul“ diplomației românești n-a gândit Europa în termenii Est și Vest și n-a confundat Europa doar cu o parte a ei, Europa fiind popoarele și culturile ei – toate, ideile și aspirațiile ei – toate, valorile sale – toate, victoriile și înfrângerile ei – toate.

N.M.: Interesantă și novatoare abordare.

G.G.P.: Neîndoielnic, pentru că a adus în viața internațională o nouă perspectivă asupra relației securitate-dezarmare; a combătut alegațiile celor ce considerau gradul de securitate al unei țări după gradul ei de înarmare, apreciind că o asemenea premisă este vetustă și periculoasă.

N.M.: Și totuși apelul la forță a persistat și mai persistă în lume...

G.G.P.: Așa este. Apelul la forță a persistat pentru că forța a continuat să fie pentru unii principalul, dacă nu chiar unicul suport al securității; aceasta nu micșorează cu nimic realismul constructiv și forța morală a judecății conaționalului nostru. Nicolae Titulescu a combătut deopotrivă afirmațiile celor care împărțeau preocupările în materie de securitate, invocând conceptele de „securitate occidentală“ și „securitate răsăriteană“, subliniind efectele negative ale unei asemenea disjungeri artificiale. Într-o atare situație, Nicolae Titulescu a considerat deopotrivă necesar să susțină și să promoveze zonele noi de securitate regională, cum au fost Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, apreciate metaforic, deosebit de sugestiv, ca „sârma ghimpată a păcii“. În asemenea context, Nicolae Titulescu a dezvoltat principiul indivizibilității securității, analizând relația securitate regională–securitate continentală–securitate universală.

N.M.: Rezumând, regăsim în persoana lui Nicolae Titulescu gânditorul, omul politic și diplomatul de excepție.

G.G.P.: Înțelegerea Balcanică a fost pentru diplomatul român un nou și real sens de existență, i-a apărut ca singura formulă constructivă și viabilă a statelor regiunii, impusă la capătul lecției crude a unei evoluții istorice nefaste timp de secole. Amintesc afirmația sa: „Am suferit destul. Balcanii au fost prea multă vreme câmpiile însângerate ale unei omeniri nebune, pentru ca conducătorii responsabili să nu-și fi pus întrebarea: ce să facem pentru ca istoria să nu fie o repetare neîntreruptă a unui trecut odios? La această întrebare nu este decât un singur răspuns: asocierea“.

N.M.: Iată ce apel frumos și pertinent la istorie.

G.G.P.: Marele jurist care a fost Nicolae Titulescu apela la istorie – pe care o cunoștea foarte bine – ca prim și puternic argument pentru regândirea și reaşezarea relațiilor statelor balcanice pe noi baze raționale de gândire și atitudine, legale, pacifice și constructive, ca structuri și principii.

Prăbușirea marilor imperii din Europa și apariția unui șir de state independente nu au condus în mod automat la dispariția divergențelor între noii subiecți de drept internațional, au continuat să persiste și chiar să apară între aceștia noi surse conflictuale, de ordin politic, economic, teritorial, etnic, religios.

Analizându-le profund, Nicolae Titulescu a realizat că toate acestea reprezintă reminiscențe ale unei evoluții istorice contradictorii și ele pot fi abordate într-un spirit nou, dacă se iau în considerare interesele generale, de lungă și largă perspectivă, și că odată convenite noi structuri, cu temeuri juridice ferme, ele își pot găsi rezolvarea.

N.M.: În acest caz, cum s-a ajuns la rezolvare?

G.G.P.: În octombrie 1933, Nicolae Titulescu a întreprins un turneu diplomatic la Belgrad, Sofia, Ankara și Atena, reușind să obțină acordurile de principiu ale cercurilor guvernante din Iugoslavia, Turcia și Grecia în vederea încheierii unui pact al Înțelegerii Balcanice.

Nicolae Titulescu a făcut dovada unei capacități exemplare de persuasiune asupra fondului, de negociere asupra formei și prevederilor exprese ale actului constitutiv, de conciliere în materie de nuanțe și rezerve.

Nicolae Titulescu a oferit tuturor exemplul fertil al Micii Înțelegeri, a subliniat caracterul complementar al Înțelegerii Balcanice – cu atât mai de înțeles cu cât România și Iugoslavia aveau să facă parte din ambele alianțe – și a insistat asupra necesității și urgenței acestei noi înțelegeri. La discuțiile purtate cu conducătorii acestor state, cu șefii cancelariilor lor diplomatice, Nicolae Titulescu a accentuat asupra pericolului pe care îl reprezentau revizionismul și revanșismul ce dobândiseră un puternic sprijin în regimurile totalitare din Europa.

Semnarea la 9 februarie 1934 a Înțelegerii Balcanice i-a găsit alături pe Nicolae Titulescu, ministru de Externe al României; Tevfik Rüstü Bey (Aras), ministru de Externe al Turciei; Bogoljub Jevtić, ministru de Externe al Iugoslaviei, și Demetrios Maximos, ministru de Externe al Greciei.

Așa cum nu a fost întâmplătoare semnarea Pactului Miciei Înțelegeri la Geneva, tot așa nu a fost întâmplătoare nici semnarea Pactului Înțelegerii Balcanice la Atena. „Astfel, un tratat semnat pe pământul elen – spunea Nicolae Titulescu – împrumută din ambianța înconjurătoare condiția solidității și a duratei pe care trebuie să o urmărească orice operă serioasă“.

Punctele de vedere exprimate public de Nicolae Titulescu, atât la Atena, cât și la București, în alte capitale europene, definesc cu deosebită claritate suportul rațional al Înțelegerii Balcanice, scopul ei principal, baza legală contractuală și caracterul organic larg cuprinzător, deschiderea politică spre noi orizonturi și funcționalitatea democratică.

N.M.: Care au fost, domnule profesor, determinările naționale și internaționale pentru a se ajunge imperios la semnarea înțelegerii?

G.G.P.: Pentru Nicolae Titulescu, Înțelegerea Balcanică reprezenta un deziderat al statelor din zonă și o necesitate subliniată de sensul evoluțiilor general-europene, de exigențele de securitate și cooperare continentală. „Un stat – declara Nicolae Titulescu în aceeași zi a semnării Înțelegerii Balcanice – este membru al comunității internaționale. El are datoria de îndeplinit față de aceasta. Or, atâta timp cât incertitudinea plutește în jurul chestiunii frontierelor unui stat, munca cu randament deplin pe care o cere comunitatea internațională nu este posibilă“.

Revenind asupra acestei probleme, în Adunarea Deputaților a României, la 4 aprilie 1934, Nicolae Titulescu preciza că dacă prima fațetă a scopului era recunoașterea definitivă a ordinii teritoriale actuale, cea de-a doua fațetă presupunea garantarea securității frontierelor balcanice ale statelor semnatare. „Idea care ne-a călăuzit pe noi, făuritorii Înțelegerii Balcanice – afirma Nicolae Titulescu la Atena, la 9 februarie 1934 – este simplă. Noi suntem dornici de pace. Dar știm că pacea reală își are izvorul în încredere și încrederea își are izvorul său în stabilitate. Prima stabilitate pe care un stat o caută, nu în interesul său egoist, ci în interesul general, este stabilitatea frontierelor sale“.

N.M.: Ce s-ar putea spune despre „presiunea realităților“?

G.G.P.: Primul Război Mondial s-a încheiat cu mari învingători și mari învinși. Au apărut state noi ca urmare a dezagregării marilor imperii. Certitudinile premature au lăsat loc prea rapid nesiguranței, mai ales pentru statele mijlocii și mici, în condițiile jocului de interese al marilor puteri, ale revenirii asupra unor hotărâri fundamentale și definitive și ale compromisurilor cu efecte distructive asupra ceea ce se voia un sistem

coerent și solid. Înțelegând pericolul pentru statele mici din Europa Centrală și de Sud-Est, Nicolae Titulescu releva că, prima dată după război, dificultăților cotidiene privind evoluția internă a statelor li se adăugau din ce în ce mai vizibile și neliniștitoare amenințările care plasau în suspensie viața însăși a națiunilor.

N.M.: Care era pericolul revizuirilor teritoriale?

G.G.P.: Tratatul Sistemului de la Versailles și-au dovedit rapid fragilitatea. Exista încă speranța păstrării echilibrului european și a prezervării păcii. Cei mari, învingători și învinși, căutau să impună un directorat european, care, departe de a consolida securitatea și pacea, pune în pericol atribuțiile de suveranitate ale celorlalte state, în primul rând ale statelor mijlocii și mici. Ideea frontierelor definitive face încet-încet loc, mai întâi insidios, apoi tot mai evident și accentuat, exigențelor concrete de revizuire teritorială, formulate pe un ton imperios și agresiv. Statele chemate să se alăture Înțelegerii Balcanice nu putea ignora realitatea statelor totalitare, revizionismul și revanșismul, atitudinile belicoase, exprimate de cercuri politice, chiar guvernante. „De la noile tratate de pace, grație unei exagerări și unei violențe blânde, făcute asupra unor dispozițiuni nevinovate, s-a creat pentru o anumită categorie de state un regim bizar și special. [...] Chestiunea frontierelor lor poate fi discutată oricând între patru ochi sau în public. Sub condiția că se afirmă că se va recurge la mijloace pacifice, există astăzi dreptul de a se cere pe față mutilarea unui stat. Și acel care refuză să se preteze la un asemenea joc riscă să se vadă acuzat că amenință sau că nu este însuflețit de spiritul internațional“.

N.M.: Se poate vorbi și de o reacție a spiritului de conservare?

G.G.P.: Prin analiza cuprinzătoare și sistematică, riguroasă și nuanțată făcută de Nicolae Titulescu, a evoluțiilor general-europene din perioada interbelică, a jocului de interese al marilor puteri, a slăbiciunilor de sistem, a disponibilităților spre concesiuni și compromisuri ale cancelariilor occidentale, Bucureștii au furnizat capitalelor din statele balcanice suficiente argumente politice și juridice, de securitate și cooperare, pentru a subscrie constituirea Înțelegerii Balcanice. „Dacă nu se cere unui stat să se sinucidă prin persuasiune, era de neînchipuit ca o reacție să nu se producă. Din moment ce frontierele pot fi amenințate în timp de pace, este legitim ca ele să poată fi garantate, fără să se poată vorbi de preparative de război. [...] Această reacțiune începută în Europa Centrală a continuat și s-a desăvârșit azi în Balcani. [...] Tratatul de la Atena este înainte de toate un gest pornit din instinctul de conservare. Tratatul de la Atena este o operă de realism politic, care servește pacea cu mult mai mult decât pactele în care limbajul de vată sau vag și generozitatea se amestecă între ele până într-atât încât nu se știe totdeauna dacă dispozițiile lor iau sau dau ceva“.

N.M.: Cu alte cuvinte preventiv, dar nu represiv.

G.G.P.: Pactul Înțelegerii Balcanice, înainte chiar de a fi fost semnat, a fost atacat din diverse părți, de cercuri politice, diplomatice, de presă, neinformate sau răuvoitoare, pentru a nu spune chiar dușmănoase, acuzând caracterul ostil, belicos, al acestuia. Nimic mai neadevărat. Semnatarii s-au asociat pentru a dejuca sau a se opune acțiunii oricărui agresor. „Aceasta – releva pe un ton categoric Nicolae Titulescu – este adevărata concepție a securității, care trebuie să fie preventivă, iar nu represivă. Dacă ajunge cineva la represiune, înseamnă că prevențiunea nu a fost suficientă. [...] Inutil să mai spun că acest tratat – declara el presei grecești – nu este îndreptat împotriva nimănui. Prin definiție, o acțiune preventivă de apărare este făcută pentru cineva și nu contra cuiva. // A spune că avem intenții agresive, pentru că vrem să ne apărăm frontierele împotriva războiului, este tot atât de absurd ca și a spune despre cineva că are intenții subversive pentru că îmbracă o manta ca să se apere de frig“. Nu consider necesar să insist asupra prevederilor Pactului Înțelegerii Balcanice privind funcționarea sistemului de apărare împotriva oricărui agresor, aflat în raporturi corelative cu Pactul Societății Națiunilor, Pactul Briand-Kellogg și Convenția de definire a agresiunii, acestea făcând obiectul unei cercetări aparte, ținând mai mult de domeniul analiștilor politico-militari.

N.M.: A fost o deschidere totală și permanentă?

G.G.P.: A existat dintru început dorința ca toate statele balcanice să participe la această structură de securitate. Semnată fiind doar de Grecia, Turcia, Iugoslavia și România. Înțelegerea Balcanică a rămas deschisă adeziunii celorlalte state balcanice. Semnatarii au făcut din această precizare un lucru extrem de important, eliminând orice speculație posibilă, presupunând o adversitate a semnatarilor împotriva nonsemnatarilor, o excludere a celor din urmă și o posibilă confruntare între cele două categorii. Până în ultima clipă, Nicolae Titulescu, personal sau prin reprezentanții diplomați ai României la Sofia și Tirana, a acționat pentru a obține adeziunea statelor respective. Formulând această largă deschidere, de până la semnare și după semnare, Nicolae Titulescu înțelegea să precizeze: „Tratatul de la Atena este, în sfârșit, o operă de justiție, căci respectă scrupulos dreptul altora până într-atât, încât invită pe toți interesații să participe la regimul pe care și l-au creat semnatarii. // În adevăr, casa pe care am construit-o este largă și ospitalieră. Este loc în ea pentru toți cei care așteaptă inimile noastre. Dar este și luminoasă. Lumina pătrunde în ea din toate părțile. Oricine trece pragul să părăsească nădejdea că va putea gusta din voluptatea iluziei pe care o creează clarobscurul“.

Faptul că Bulgaria și Albania au rămas în afara Înțelegerii Balcanice – și nu e cazul să stăruim aici asupra reținerilor lor – nu a

alterat în niciun fel dorința de colaborare a României cu aceste țări, Bucureștii apelând statornic la dialog, angajându-se cu bunăvoință și disponibilitate în negocieri pentru reglementarea chestiunilor pendinte, făcând tot ceea ce a fost posibil pentru fructificarea potențialităților de conlucrare pe mai multe planuri.

N.M.: Nu greșim dacă afirmăm că se poate vorbi despre o aspirație spre un spațiu deschis de conlucrare.

G.G.P.: Orice stat nou independent – și acesta era și cazul pentru semnatarii Înțelegerii Balcanice – își constituie și își consolidează cu greu un sistem economic, financiar și de relații internaționale propriu. Dacă statele mari și puternice se pot mulțumi, *in absurdo*, cu ceea ce ele însele își pot oferi – lucrul nemaifiind valabil deloc astăzi – statele mici și mijlocii se confruntă cu alt tip de dificultăți, conlucrarea între ele impunându-se ca o exigență a supraviețuirii și dezvoltării. Integrarea reală în Europa, atunci ca și azi, presupune, dincolo de adeziunea politico-militară, angajarea pe un drum statornic și fertil de dezvoltare economică. „Dacă pentru securitate Tratatul de la Atena este un punct de sosire, pentru viața interbalcanică, el constituie un punct de plecare“. O asemenea concepție a patronat pozițiile coerente ale statelor membre, eforturile lor regăsindu-se în demersuri de lărgire și diversificare a colaborării în avantajul tuturor. Nicolae Titulescu împărtășea convingerea că spațiul balcanic, bogat în valori, întemeiat pe îndelungi și substanțiale tradiții de conlucrare, are toate șansele să aibă o voce distinctă în Europa, prin ponderea de inteligență, contribuția de securitate, aportul la progresul și prosperitatea întregului continent. Într-o asemenea perspectivă, Nicolae Titulescu previziona fericita evoluție care va duce la devalorizarea graduală a frontierelor pentru a ajunge la spiritualizarea lor definitivă.

Nicolae Titulescu a trăit sentimentul satisfacției de semnatar al Pactului Micii Înțelegeri și al Pactului Înțelegerii Balcanice. Faptul că în 1935 Nicolae Titulescu a îndeplinit funcția de președinte în exercițiu al Consiliului Permanent al Micii Înțelegeri și președinte în exercițiu al Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice a fost salutat ca una dintre cele mai fericite coincidențe în istoria celor două organizații, conferind orientării și activității acestora un plus de substanță, coerență, dinamism și autoritate. Nicolae Titulescu a încercat satisfacția și speranța că ele pot funcționa ca structuri reale de securitate, a încercat bucuria și satisfacția de a i se vedea recunoscute personal, pentru țara sa, România, rolul de constructor de pace, de furnizor de securitate cum am spune astăzi, dar a trăit și drama de a vedea, în condiții internaționale deosebit de complexe, prăbușirea acestor speranțe.

Coloanele templului ridicat păcii prin semnăturile pe Tratatul de la Atena definite de Nicolae Titulescu a fi Securitatea, Înțelegerea,

Asociația și Integrarea, își păstrează, dincolo de prăbușirea sistemului de securitate, măreția aspirației și frumusețea iluziei.

Peste timp, pagina înscrisă de Nicolae Titulescu în istoria Europei interbelice, întreruptă abject la mijloc de drum, prin presiunile statelor totalitare și intrigile interne, a avut și are o amplă cameră de rezonanță în conștiința politică universală.

„Când norii au suit la orizont, scria în 1939 Raymond Cartier, unul dintre monștrii sacri ai publicisticii europene, el [Titulescu] a fost unul dintre primii care a înțeles și primul care a vrut să ridice un dig contra inundației care se anunța“.